

УДК 327(47:497.11):070"1918/1941"
32.019.5(47:497.11)"1918/1941"

МА Бојан Поповић, историчар
Београд
bpopovic1993@gmail.com

Оригиналан научни рад
Примљен: 02.11.2018.
Прихваћен: 02.12.2018.

Слике Совјетског Савеза у међуратној Југославији

Апстракт: У тексту се анализира слика Совјетског Савеза у јавном мњењу међуратне Југославије. Испитују се ставови аутора, преје југословенске представе о земљи социјализма, реакције на њену спољну и унутрашњу политику, те утисци првих путника у Совјетски Савез. Писања о СССР анализирају се у ширем оквиру писања о „Другом“, комунизму и Совјетском Савезу.

Кључне речи: Совјетски Савез, Други, имагологија, Краљевина Југославија, Русија, пропаганда, комунизам

Подручје Балканског полуострва током модерне историје увек је било део руске интересне сфере и Србија је на ту велику силу гледала као на традиционалну заштитницу. Међутим, формирањем Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, 1. децембра 1918. године, у једној држави нашли су се и народи који на Русију нису гледали нимало благонаклоно, чак су били под утицајем антируске пропаганде, коју је жустро спроводила Аустроугарска.

Промена режима у Русији, 1917. године, довела је и до промене ставова српске стране. Комунистичка Русија, према мишљењу владајућих елита, није могла бити главни ослонац у спољној политици. Ипак, упркос том ставу, КПЈ,¹ која се у многим тачкама свог програма слагала са политиком большевика, на изборима 1920. остварила је неочекивано велике успехе широм државе. Поред тога, КПЈ је и отворено била антирежимска странка, па су владајуће елите зато у комунизму виделе претње за опстанак државе.

¹ Комунистичка партија Југославије (формирана 1919. као Социјалистичка радничка партија Југославије), за кратко време постигла је неочекивани успех и постала водећа ненационална странка. Међутим, након агентата на регента Александра, а потом и Милорада Драшковића, њен рад је забрањен.

Дакле, јасно је да је слику Совјетског Савеза у новоформираној југословенској држави стварало неколико чинилаца и да је стога она била врло шаролика. Изразито негативну слику стварали су руска емиграција (таква њихова перцепција проузрокована је чињеницом да су постали политички мигранти управо због Октобарске револуције и да су били бољшевички непријатељи), владајуће политичке елите (негативну слику Совјетског Савеза стварали су углавном и дневним листовима *Политика*, *Правда*, *Време*, *Јутарњи лист*) и црква. Изразито позитивну слику стварали су чланови КПЈ преко својих гласила, односно део уметничког миљеа преко бројних културних часописа. Ону средишњу, најобјективнију слику СССР стварала је група интелектуалаца која је настојала да сазна шта се заиста дешава у Совјетској Унији – не тако бројна, али изузетно утицајна група која је држала најтиражније културно-политичке часописе (нпр. *Нова Европа* и *Српски књижевни гласник*) и настојала да утврди дешавања у „бољшевичком рају“ како би видела да ли су такви политички модели могући и на југословенском тлу и због чега је ту дошло до тако нагле и екстремне промене политичког режима. У тој групи били су приметни и они који су се занимали за Совјетски Савез јер су, без обзира на идеолошки оквир, у њему видели водилу словенства.

Ратни комунизам и Грађански рат

Револуционарни догађаји у Русији 1917. године затекли су српско становништво у незавидној ситуацији; српска војска налазила се на Солунском фронту, а Србија је била подељена на окупационе зоне између Аустроугарске, Немачке и Бугарске. У таквом сплету околности само је део политичке елите имао неке основне информације о тим, испоставиће се, најзначајнијим догађајима 20. века.

Српске новине, које су 1916–1918. године излазиле на Крфу, биле су један од ретких извора информација о збивањима у свету. Међутим, због оскудних финансијских средстава и отежаног протока информација током рата те новине су штуро извештавале о револуционарном врењу које је захватило Русију, водећи рачуна да се ниједна страна руског политичког спектра не велича, односно демонизује, како се не би угрозило вођење српске спољне политике и остваривање југословенског програма и обезбеђивање подршке великих сила.²

Након завршетка Првог светског рата, новоформирано краљевство СХС започело је изградњу свог друштва. Током 1919. године многи предратни дневни листови обновили су свој рад, а није био занемарљив број ни новопокренутих

² Тимофејев, Алексеј, Пиљак, Милан, *Руска револуција 1917. у очима Краљевине Србије*, Београд 2017, стр. 70.

новина и часописа. Уз то, у мирнодопском периоду проток информација био је знатно лакши, те су остварени предуслови да у југословенском друштву отпочне вербална борба која је имала за циљ да креира стварност, прецизније да наметне одређени дискурс о политичким дешавањима у свету. То је, између осталог, отворило простор најразличитијим виђењима Совјетског Савеза.

Од 1919. године догађаји у Русији изазивали су велико интересовање југословенске јавности, али за разлику од претходних, ратних година, корпус вести које су о томе допирале више није био монолитан. О збивањима у Русији од тада су писали и припадници власти, и опозиционари, и комунисти, и културни делатници, и војни заробљеници који су се враћали из Русије и руска емиграција која је своје уточиште проналазила на југословенској територији. Извештавање побројаних групација било је намењено за публику која још није имала изграђен став о револуционарном врењу на истоку Европе. Дискурс који би био најзаступљенији у штампи постао би и доминантан.³

У време када је југословенска штампа обновила своју делатност, руска територија била је захваћена грађанским ратом. Влада Краљевине СХС имала је развијене дипломатске везе са владом адмирала Колчака, коју је он формирао у септембру 1918. године (Привремена сверуска влада).⁴ Званични југословенски дипломатски представник био је Јован Миланковић, а руски у Београду – Василиј Штрандтман. Још и пре ове дипломатске акције, влада Краљевине СХС организовала је пријем руских избеглица који су се склањали пред бољшевичком офанзивом.⁵ Стога је основано неколико организација, а најзначајнија нова установа била је Државна комисија за пријем и смештај руских избеглица. Руске избеглице долазиле су у пет великих таласа. Укупан број избеглих који су дошли на територију Краљевине СХС процењује се на 44.000.⁶

Руске избеглице оставиле су велики утицај на научни и културни живот међуратне Југославије.⁷ Са собом су носили слику страхоте која је отпочела након Октобарске револуције. Но, поред тога, њихов долазак је често значео и рушење слике које је предратно друштво имало о Русији.⁸ Неки стереотипи су рушени, неки потврђивани, али је југословенско друштво с временом стекло

³ Andersen, Benedikt, *Nacija: zamišljena zajednica – razmatranje o porijeklu i širenju nacionalizma*, Zagreb, 1990, str. 76.

⁴ Јовановић, Мирослав, *Руска емиграција на Балкану 1920–1940*, Београд, 2006, стр. 349. (у даљем тексту: Јовановић, М., *Руска емиграција...*)

⁵ Јовановић, М., *Руска емиграција...*, стр. 102.

⁶ То је био максималан број избеглица. Регистровани су током половине 1923. године и од тада је њихов број константно опадао. Тридесетих година тај број је износио око 30.000, а пред сам почетак Другог светског рата, било их је 25.000. За више погледати: Јовановић, Мирослав, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, Београд, 1996, стр. 122. (у даљем тексту: Јовановић, М., *Досељавање...*)

⁷ Јовановић, М., *Руска емиграција...*, стр. 340–358.

⁸ Јовановић, М., *Руска емиграција...*, стр. 352.

негативну слику о руским избеглицима.⁹ То је многоме утицало и на формирање коначног суда о Совјетском Савезу.

Вести које су доносили руски емигранти о грађанском рату поклапали су се са вестима које су пласирали прорезимски листови и русофилски оријентисани појединци. Према тим обавештењима, у јавности се стварао утисак да је бела војска била састављена чисто од добровољаца,¹⁰ да је народ веома воли и да јој даје милионе рубаља прилога.¹¹ Такође, о неуспесима белих генерала готово никада није извештавано (осим када су они постали неминовност и када је већ било извесно да неће изаћи као победници у рату).¹² И бројке су, готово по правилу биле преувеличане: пласиране су вести о заробљавању на стотине хиљада бољшевика у једном дану¹³ или освајању 35.000км² или већих територија.¹⁴ Требало је створити слику о антибољшевичким снагама као моћним, доминантним и онима које народ жели. Симпатије једној страни у рату – белима, биле су нескривено изражаване.

С друге стране, бољшевици су приказани као убице које ликвидирају све супротног политичког мишљења,¹⁵ непријатељи хришћанства и готово дивљи Азијати.¹⁶ Готово редовно је јављано да нуде мир белима, да би се стекао утисак о њиховој слабости и нужности нагодбе. Уз то, бољшевицима је редовно лепљена етикета немачких плаћеника, а ни трена није напоменуто да је немачка окупација Крима 1918. помогла белима да ту организују шири антикомунистички покрет.¹⁷ Треба имати на уму и да је траума Првог светског рата још нашироко постојала код становништва, те је повезивање бољшевика са Немачком само могло створити још већу одбојност и мржњу према том покрету. Поред тога, зверства бољшевика поређена су и са зверствима над Србима у бугарској окупационој зони током Великог рата.¹⁸

Осим овога, детаљнија дешавања у спољнополитичком и унутарполитичком животу совјетске Русије била су слабо пропраћена. Поред рата са Пољском,

⁹ Јовановић, М., *Руска емиграција...*, стр. 352

¹⁰ „Блокада Русије“, *Политика*, 8. септембар 1919, стр. 4.

¹¹ Исто.

¹² На пример, 9.10.1919. *Политика* извештава да су последњи Дењикинови неуспеси надокнађени. Међутим, о тим неуспесима није уопште извештавано. Иако је руски Грађански рат готово редовно заузимао ступце југословенске штампе, пре ове вести, последња је објављена чак 26.9. 1919. године.

¹³ „Дењикинова офанзива“, *Политика*, 7. септембар 1919, стр. 2.

¹⁴ „Дневне вести“, *Политика*, 22. Септембар 1919, стр. 3; 5. новембар 1919, стр. 2; 10. септембар 1919, стр.3; 17. новембар, 1919, стр. 2.

¹⁵ „Бољшевички режим“, *Политика*, 12. септембар 1919, стр.3.

¹⁶ „Црвени и бели“, *Политика*, 3. фебруар.1920, стр. 4.

¹⁷ Гелер, Михаил, Некрич, Александар, *Утопија на власти. Историја Совјетског Савеза*, Подгорица 2000, стр. 74–77. (у даљем тексту: Гелер, М., Некрич, А., *Утопија на власти...*)

¹⁸ „Бољшевичке чрезвичајке“, *Политика*, 8. Септембар 1920, стр. 1.

једино су још у штампи детаљније описане сељачке буне, које су се уклапале у жељену слику слабог режима. Разлог таквом приказивању лежи и у чињеници да поузданих информација није било, али и да се главне вести преузимају из иностране штампе, поготово штампе држава које су своју војску слале као помоћ белим снагама. Њима није било у интересу да прикажу позитивно било који бољшевички потез, јер је страх од комунизма био велики, а тај страх је донекле био инхибитор интересовања за друга дешавања. Не само да није било пожељно приказати било шта у позитивном тону већ није било пожељно приказати да се у совјетској Русији дешава још нешто осим бољшевичког терора.

Сам економски део бољшевичког програма и није баш најбоље испраћен. Готово нико није говорио да је то ратни комунизам и шта он подразумева, али последице које је он донео детаљно су објашњаване у штампи. Према бројним обавештењима, креирана је слика да је комунизам у Русију донео глад, интелигенција потпуно осиромашила, нико не сме да изнесе своје мишљење; фабрике су затворене, хране није било, одевање је било рђаво. Они најекстремнији гласови говорили су како у Русији готово да више нема деце.¹⁹ Такође, стално су преносене обавести о радничким штрајковима и сељачким бунама да би се створила слика скорог пада режима.

Стварност се ипак може креирати само донекле. Потпуни слом генерала Дењикина и Краснова дневна штампа је хтела да прикрије, па је чисто информативно испратила речима: „Бољшевици побеђују на свим фронтovima.“²⁰ Та победа је објашњавана фактором среће (јер поред свих писања о беди, неспособности и примитивизму, требало је уклопити вести о бољшевичким победама), али и себичношћу сила Антанте, које су се повукле зарад сопствених интереса.²¹ Треба имати у виду да је тада Француска захтевала да јој се врате зајмови које је дала српској влади током Великог рата,²² те је то била zgodна прилика да се и западне силе прикажу у лошем светлу и означе као кривци за успех комунизма. Ти примери су веома захвални да прикажу и колико је југословенско друштво било поларизовано кад је реч о релацији Исток–Запад.

Иако су наведене перцепције бољшевизма и грађанског рата долазиле из русофилских кругова, зло је за њих ипак могло доћи и са Истока („некада Цингис-кан, сада Лењин и Троцки“). Опет, с друге стране, то је била и слика Истока коју је исклесало, у тим круговима мање омиљени Запад. Дакле, стереотипи о Истоку, који су настајали на Западу активно од 18. века,²³ у које је често и по

¹⁹ Георге, Александар, „Обнова Русије“, *Нови живот*, бр. 1, књ. VIII, 1920, стр. 23.

²⁰ „Под бољшевицима“, *Политика*, 13. новембар 1920, стр. 3.

²¹ Новаковић, М., „Догађаји у Русији“, *Југословенска њива*, бр. 4, књ. I, 1920, стр. 68.

²² Vinaver, Vuk, *Jugoslavija i Francuska između dva rata (da li je Jugoslavija bila francuski „satelit“)*, Beograd, 1985, стр. 158.

²³ Wolff, Larry, *Inventing Eastern Europe: The map of civilization on the mind of the enlightenment*, Stanford 1994, pp. 134–136.

потреби укључиван и простор Балкана, постали су део реторике русофилски оријентисаних кругова. Наравно, извршен је трансфер тих стереотипа, те оно што је на Западу било резервисано за Исток у русофилским круговима југословенског друштва било је резервисано за большевике. Комунизам је постао идеални непријатељ, онај *Други*, који је увек био ту када је то потребно за политичку борбу. Колико се пазило да се, поред оваквих писања, ипак очува слика старе, словенске Русије, говори и сам избор тих *варвара са Истока* –Цингис-кан није био словенског порекла. Понекад је истицано и јеврејско порекло Троцког и тако формирање СССР тумачено као „јеврејска завера“, али ти гласови никада нису имали битнији утицај на југословенско друштво.

Постојале су и тежње да се большевици прикажу у сасвим позитивном светлу, и најчешће су се сводиле на негирање вести о ужасима у Русији совјета. Извор таквих вести често су били неименовани радници који су се враћали из Русије након Првог светског рата или они који су писали родбини и пријатељима у Краљевини СХС, опет углавном неименовани. Таква обавештења најчешће су преносили крајње левичарски листови, који су желели да створе слику *большевичког раја*, утопије и друштва које је надасве друштво једнаких:

„Предајте искрен поздрав свим друговима који стоје тврдо за наше идеје и за ослобођење испод ига капитала. Другови из Русије дошли су до пуног ослобођења. Збиља је проливано много крви док су до овог дошли, али зато сада живе слободно и ни једна ствар се не решава без њих... Финанције су се доста побољшале. Радничке наднице рачунају се у злату...Годишњица револуције прослављена је с таквим одушевљењем какво се до сад није видело. Било је тако да су сељаци из села долазили на тај дан у вароши и доносили радницима разне поклоне, те је тај дан био право братимљење радника и сељака...“²⁴

Такође, овакви листови искључиво су стварали слику белог терора, а злочине комунистичке војске демантовали редовно као лажи и измишљотине буржоаске штампе.²⁵ Наравно, све то било је у складу са линијом Коминтерне, од које се није одступало.

Уз такве контрадикторне представе о дешавањима у большевичкој Русији јавни простор су с временом све више заузимали они гласови који су се трудили да објасне насталу ситуацију: да хаос и терор ставе у контекст ратног сукоба, да преиспитају да ли је заиста дошло до побољшања положаја радника, колико је то

²⁴ „Писмо из Русије“, *Радничке новине*, 23. март 1920, стр. 89.

²⁵ „Вести из Русије“, *Радничке новине*, 25. мај 1920, стр. 45.

побољшање, колики је степен слободе, да ли се заиста ликвидира неписменост, због чега је Европу преплављивала руска емиграција итд.²⁶

У прво време после револуционарних година било је мало сведока догађаја у Русији који би, вративши се, без икаквих идеолошких ограда елаборирали о њима. Један од тих малобројних био је Станислав Винавер.²⁷ Он није крио разочарање у большевике, јер је тврдио да су увели монопол на слободу и идеале и да тако „стварају своје крваво царство на најужаснијој лажи“,²⁸ али, с друге стране, отворено се противио и белогардејцима, јер су желели „да уведу предфебруарско стање“.²⁹ Оно што су многи видели као позитивну страну бољшевичког режима – забрану продаје алкохола, Винавер је сматрао негативним, јер се и последње зрно пшенице користи за стварање пића.³⁰

Ипак, Винавер се није плашио да изнесе и позитивно мишљење о бољшевицима на местима где је то сматрао за сходно. Бољшевики је сматрао много подеснијом за развој културе и веровао је да ће, ако се поправи опште економско стање, култура доживети процват:

„Шта би било када би неким чудом Дењикин и пијана официрска руља постали бољшевици, на место Лењина, Горкога и Луначарскога? Они би са истим таквим самопоуздањем извели све национализације и реквизиције – но за културу они не би дали ни кршене копејке. И можда би, тек где, отворили какав сумњив кафе-шантан као храм више уметности... У буђењу руског народа, бољшевици му не ометају његову жеђ за културом, не ометају га да културно живи, помажу га да живи културно. Само се живи тешко оним животом првобитним, који омогућава све остало.“³¹

Ова Винаверова писања подстакла су и друге да на сличан начин почну да промишљају о Русији. Тако се појавила група интелектуалаца која је желела да схвати од чега то бежи бела емиграција. Први који је то покушао да објасни

²⁶ Емиграција из Русије је умногоме допринела развоју Југославије, али ипак код ширег становништва није прихваћена најбоље. Социјални јаз је често био велики, тешкоћа избеглица да се уклопе у нову средину и често непријатељско држање становништва у појединим крајевима земље, стварали су озбиљне проблеме. Уз то, након Првог светског рата, у времену великог сиромаштва, помоћ коју је влада давала избеглицама (без обзира чијим средствима та помоћ била финансирана), није допринела бољем утиску о белим Русима. За више видети: Јовановић, М., *Руска емиграција...*, стр. 232–262.

²⁷ Винавер је у Политици, од 5. новембра па до 10. децембра, на свака 3 дана писао о утисцима из Русије.

²⁸ Винавер, Станислав, „Код бољшевика“, *Политика*, 5. новембар, 1919, стр. 4–5. (у даљем тексту: Винавер, С., „Код бољшевика“...)

²⁹ Винавер, С., „Код бољшевика“...

³⁰ Винавер, С., „Код бољшевика“..., 15. новембар, 1919, стр. 4–5.

³¹ Винавер, Станислав, „Европа у врењу“, цитирано према: *Срби о Русији и Русима...* стр. 442.

био је Иво Колбе.³² Он је у свом чланку објавио како углавном тече разговор са припадницима руске емиграције које је анкетирао:

- *Зашто сте оставили Русију?*
- *Да не паднемо у руке бољшевика.*
- *Да сте остали, шта би вам учинили?*
- *Убили би нас.*
- *Зашто?*
- *Јер прогоне своје непријатеље?*
- *А ко су ти „они”, шта су бољшевици?*
- *Руси.*
- *А шта сте ви? – Руси.*
- *Па зашто су ти Руси непријатељи вас Руса?*
- *Јер ми не пристајемо на идеје које они силом спроводе?*
- *А које су то и какве њихове идеје?*

...Ово питање је редовно остајало без јасног одговора...Деструктивну страну потанко вам опишу, а о конструктивној или не знају или неће да знају...преко три године се не може водити било какав државни живот искључиво рушењем, без изградње једног новог поретка.³³

Колбе је у истом чланку анализирао социјални статус кримских избеглица у Југославији и закључио да мрзе бољшевички поредак јер су изгубили лагодан живот.³⁴ У избеглицама је видео праву слику предреволюционарне Русије и проблеме тог режима упоредио са југословенским проблемима. Иако је Колбе био несумњиво симпатизер комунистичког покрета и стога не може бити најрепрезентативнији представник групе која се објективно занимала за проблеме емиграције, његов значај лежи у томе што је тим својим чланком подстакао живу расправу и о револуцији и о царској Русији, али на основу тога и на расправу о уређењу Југославије.³⁵ Дакле, реформе које су бољшевици прокламовали, покушали да спроведу или спровели, постале су предмет интересовања југо-

³² Иво Колбе (1885–1944), правник и публициста, у младости симпатизер марксистичке идеје, да би након Првог светског рата стао на позиције социјалног либерализма. Прихватио је политику интегралног југословенства, али након диктатуре краља Александра, приближио се ХСС и њиховој идеји федерализма. Марксизам га је занимао у чисто економском смислу и за најбоље друштвено уређење сматрао је економски марксизам у спрези са хришћанском етиком. Мујадžević, Dino, „Kolbe, Ivo (Ivan)“, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Hrvatski biografski leksikon*, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=9746> (24. 7. 2018).

³³ Kolbe, Ivo, „Pred slomom jednog veka“, *Nova Evropa*, 1.april 1921, knj. II, стр. 43.

³⁴ Isto.

³⁵ Након доношења Видовданског устава 1921. године, југословенска политичка сцена била је подељена и постојала је јака струја која се противила начину доношења Устава и желела да изврши преуређење државе на федеративној основи. У ову групу политичара спадали су Љубомир Стојановић, Михаило Илић, Стјепан Радић, Јаша Продановић... У трагању за најбољим

словенских интелектуалаца како би размотрили да ли се нешто слично може применити и на њихову државу. Ипак, иако су мишљења о совјетској Русији била шаролика, доминантно је било негативно виђење.

Прво озбиљније ублажавање става према Русији совјета дошло је за време руско-пољског рата (1919–1921). Тај сукоб југословенско друштво пропратило је са посебном пажњом, посматрајући га као сукоб унутар словенства. Сви они гласови који су у унутарруском сукобу белих и црвених били изразито негативно настројени према болшевицима, сада су стали на њихову страну. То питање је готово у потпуности ујединило југословенску јавност – уз мале изузетке, скоро да се нису чули пропољски гласови.

Вести о том сукобу привидно су одисале неутралним тоном и имале чисто информативно обележје. Међутим, када је сукоб достигао зенит, у време пољске, и касније совјетске офанзиве, приметна је била наклоност према совјетској Русији. План напада на Пољску разрадио је детаљно генерал Сергеј Камењев и о њему се почело врло повољно писати: „Тај револуционар не одваја своје идеје од љубави према отаџбини. И то није изузетак у црвеној војсци.”³⁶ Лењин је од деструктивне личности постао „идеалиста и честит човек” чије су теорије у пракси неизводљиве.³⁷ Дакле, став о комунизму се није мењао, страх од комунизма је постојао, али се, спортским термином речено, за Русију навиијало (под условом да комунизам не продре даље). Та наклоност ка Русији дошла је зато што је тај рат перцепиран као патриотски. У тај совјетски патриотизам се итекако сумњало раније, али је рат био довољан да неке убеди у своје родољубље. Пољско-совјетски сукоб биће нешто касније и један од главних аргумената сменовеховаца да болшевизам не издаје националну руску ствар.

Цензура у Краљевини СХС била је понекад прилично оштра, те се баш није могло писати крајње позитивно о Русији у којој владају болшевици, али се зато Пољска несметано могла сатанизовати. Ова западнословенска држава представљана је као „аждаја која вреба прилику да угрози друге народе”,³⁸ империјалистичка творевина која „попољачује” друге народе,³⁹ а њено ослобођење је, према многим писањима, угрожавало судбину света и ствар словенског јединства. Пољска је оптуживана да жели да приграби руске земље и тако уништи „несрећну Русију” и све то под маском антиболшевизма.⁴⁰

моделом, осим америчке и швајцарске федерације, ови интелектуалци у разматрање су узимали и совјетски модел уређења.

³⁶ „Црвени Бонапарта“, *Време*, 20. март 1920, стр. 3.

³⁷ „На пољском фронту“, *Политика*, 21. јул, 1920, стр. 2.

³⁸ „Спољна политика“, *Време*, 4. април 1920, стр. 4.

³⁹ Антонијевић, Е., „Је ли измирење Русије и Пољске могуће“, *Нова Европа*, књ. III, 1. октобар, 1921, стр. 67

⁴⁰ „Белешке“, *Мисао*, 16. октобар 1920, стр. 1454.

Ставови о Пољској су толико били негативни да су и поједини Пољаци тражили простор да напишу одговор југословенској штампи.⁴¹ Иако је ту изнета комплетна историја руско-пољских односа, приказане бројне поделе Пољске, до генералног поправљања става о Пољској није дошло.⁴² Осим неких гласова о „црвеном империјализму” и поновног повезивања комунизма са немачким капиталом, није било неких негативнијих представа о большевичкој Русији. Чак су и поједини Руси, попут М.В. Родзјанка говорили да је тај рат средство Немачке да „економски распарча и искористи Русију”, што је опасност за цело словенство.⁴³ Они оптимистичнији су се надали да ће након завршетка рата, престати терор и отпочети велики конструктиван рад⁴⁴ и били срећни што након склапања мира Русија није сувише понижена. Може се закључити да је у то време рехабилитована стара слика Русије, која има месијанску улогу у уједињењу словенства.

НЕП

Током спровођења нове економске политике, југословенско интересовање за Совјетски Савез достигло је врхунац. Вести из страних новина више нису биле главни извор информација, већ се југословенска штампа отворила и за поједине совјетске функционере.⁴⁵ Полемике око Совјетског Савеза су учестале, а неколико културних радника путовало је у ту мистериозну земљу, *большевички рај* и публиковало детаљне путописе.⁴⁶ Такође, тада је дошло до врло озбиљних покушаја успостављања дипломатских односа Краљевине СХС и Совјетског Савеза.

Југословенско друштво поимало је НЕП као велики напредак у совјетској политици. Ова промена дочекана је као велика нада да ће се руска економија опоравити, ојачати и постати једна од водећих светских сила. Наравно, константно је и постојала нада да ће та промена политичког правца значити и пад комунизма. Један део јавности је ликовео због увођења НЕП, јер је, према њи-

⁴¹ Пилц, Еризм, „Пољска, Југославија и Русија“, *Мисао*, 1. децембар 1919, стр. 68.

⁴² Након писања неколико Пољака, оптужен је комунизам који се финансира немачким капиталом, а за Пољску је речено да жели само да постоји. М. Ст. Јанковић, „Рат Пољске с большевицима“ *Мисао*, књ. 3, 1920, стр 1059.

⁴³ Родзјанко, В., Михаил, „Мисли и поглед пред будућност Русије, *Нова Европа*, књ. III, 21. септембар 1921, стр. 44.

⁴⁴ Ауер, Људевит, „ Совјетска Русија“, *Југославенска њива*, бр. 27, стр. 565–569.

⁴⁵ У *Новој Европи* преношени су текстови Луначарског, Бухарина, Рикова, Лењина...

⁴⁶ Драгиша Васић, Сретен Стојановић, Владимир Рибникар, Мирослав Крлежа, Аугуст Цесарец.

ховом мишљењу, то значило „Брест-Литовск бољшевизма“.⁴⁷ Са нескривеним задовољством мислило се да ће „бацил приватне својине подерати бољшевизам“ и да је капитализам неуништив.⁴⁸ У тренутку када је југословенска држава била у великој економској кризи (из које практично није ни излазила за све време свог трајања) и када су се бољшевизам и социјализам⁴⁹ помињали као алтернатива, режиму је годило да се баш у епицентру помињаних могућности догоди заокрет ка капитализму. То је значило да би било бесмислено мењати економске принципе у другим државама. Управо због тога о НЕП се доста писало, а што је најбитније, врло објективно. У појединим часописима истакнути економисти су лепо објаснили суштину нове економске политике.⁵⁰ Оно што је народу било најбитније, јесте то да је НЕП сељаштву донео знатне олакшице (јер је у југословенско друштво било претежно сеоско, те је природно постојало посебно интересовање за ту групацију) и да Русија више није била земља ужаса и канибализма као за време велике глади. Истовремено, пазило се на то да Русија совјета не буде приказана и као погодна за живот; то је и даље морала да буде сиромашна држава у којој се веома тешко живи, само што је сада дозвољено да се, због чистог прагматизма, помене минималан напредак.

Позитивну слику НЕП гајиле су и присталице Совјетског Савеза и такође ликовале због њега.⁵¹ За њих је та пракса представљала нову фазу која ће потпуно ликвидирати постојање класа и неједнакости, дакле створити право комунистичко друштво. Та фаза је перципирана и као консолидација унутрашњег режима јер више не постоји опасност од преврата. Изношени су и статистички подаци који су показивали да СССР још није достигао привреду капиталистичких земаља, али и да има најбржи раст, те да ће ускоро постати водећа економија.⁵² С поносом се истицало да није живнула само економија него и културни живот и да је за то заслужна искључиво бољшевичка влада,

⁴⁷ Устрјалов, Николај, „Промена правца међу Русима“, *Нова Европа*, 11. фебруар 1922, стр. 45. Николај Васиљевич Устрјалов (1890–1938) био је један од твораца теорије о националбољшевизму и најистакнутија личност сменовеховског покрета – покрета који се залагао за повратак избеглица натраг у Русију. По образовању је био историчар, а пре Револуције био је члан кадета. Након слома белих снага одлази у Харбих, одакле је ширио своје идеје ка центрима емиграције, пре свега Паризу и Прагу.

⁴⁸ „Руски проблем после Хага“, *Политика*, 25. јул, 1922, стр. 4.

⁴⁹ Између бољшевизма и социјализма готово увек је стављан знак једнакости.

⁵⁰ О НЕП су највише писали Божидар Аџија, Михајло Стрјелец (завршио Експортну академију у Загребу), Алексеј Ивановић (указивао на махом негативне стране НЕП), Рудолф Бићанић (економиста, социолог и антрополог. Био је члан трговинске мисије која је 1940. године отпутовала у СССР ради потписивања трговинског уговора). Часописи у којима се највише писало о овом економском феномену били су *Нова Европа*, *Економист* и *Трговински гласник*.

⁵¹ Ово је веома битно истаћи, јер је КПЈ, као главни пропагатор СССР у земљи, била ван закона. Стога је важно рећи да је и ван тих кругова било присталица СССР који су гласно износили свој став, али и чланова КПЈ којима је легална штампа отварала свој простор.

⁵² „Из Совјетске Русије“, *Радник*, 1924, стр. 74.

која је „узела мучан задатак да уништи све мрачне силе које ометају извођење њених социјалистичких планова.“⁵³

Они који су сањали утопију неретко су и измишљали разноразна писма из Москве, која су наводно слали Југословени који су тамо нашли уточиште. Публикована су у новинама која су се *de iure* залагала за права радника и често су имале везу са тада већ илегалном КПЈ. Та писма никада нису била потписана и сва су имала идентичну шему – кратким текстом показати рај који влада у земљи большевизма и све мане Краљевине СХС. Један од бројних таквих чланака доносио је следеће:

„Драги уредниче,

...А ја ти ето пишем чак из Русије, и као што видиш, научио сам и граматику те ме нећеш више грдити. Слушај, имам пуно чега да ти пишем, али нешто си утајио са новинама па неznam оћеш ли имати места за мене... Некако сам се одвикао од батина како сам отишао из Југославије па не бих опет да се навикавам... Тражим посла у мом занату, кад – нигде једног опанчара: сви носе ципеле или чизме.“⁵⁴

Дакле, писањем о животу у совјетском режиму често се указивало на живот у Југославији – на репресије које су трпели радници, на ниво неписмености, на огромно сиромаштво. Такође, та „писма“ су вешто била усклађена са партијском линијом: некад је акцентована борба против аналфабетизма, некад борба против кулака, некада борба за права жена, касније борба против троцкиста итд. Ипак, омиљени путопис просовјетски оријентисаног мњења био је онај Мирослава Крлеже. Његови закључци након пута у Русију непрестано су понављани: „Ко хоће да ради, има и да једе.“⁵⁵

Ретко су истицане и мане НЕП.⁵⁶ За то су углавном били задужени бели Руси или економски стручњаци. Једино су они потенцирали да је то државни капитализам, да нема конкуренције⁵⁷ и да економија заснована на овим принципима неће више моћи да напредује. Један део јавности се слагао са свим тим, али је на Русију гледао као на азијску, заосталу земљу, у којој није могуће владати на другачији начин.⁵⁸ Такви ставови обиловали су стереотипима који су дуго грађени на релацији Запад–Исток. Руски човек је представљан као неотесан, груб и прљав, а руски амбијент је упоређиван са турским.

⁵³ „Мрачне силе у новој Русији“, *Политика*, 1. новембар, 1923, стр. 3.

⁵⁴ „Из Совјетске Русије“, *Радник*, 1924, стр. 121.

⁵⁵ Крлежа, Miroslav, *Izlet u Rusiju 1925*, Beograd 1958, стр. 76.

⁵⁶ Природа НЕП је у потпуности била позната, али негативне стране његове примене ретко су истицане.

⁵⁷ Ксјуњин, Алексеј, „Односи са Русијом“ *Политика*, 5. март 1927, стр. 3.

⁵⁸ Ација, Божидар, „Обнова Русије“, *Нова Европа*, књига IV, 21. април 1922, стр. 359.

Владислав Рибникар је овако стереотипно описао своје импресије на основу кратког боравка у Русији. Његов текст је садржао толико предрасуда да се чинило као да није тамо ни био. Међутим, Рибникар поред свега хвали комунизам: „Да се совјетски систем изгради, требало би да Рус више не буде Рус.“⁵⁹

Много веће интересовање јавности од Рибникаровог пута у СССР изазвало је путовање Драгише Васића и Сретена Стојановића. Ти интелектуалци, који су били изузетни познаваоци руске историје и културе, желели су да „на лицу места“ виде лице и наличје совјетског режима и шанса за то им се указала 1927. године, на прославу десете годишњице Октобарске револуције. Иако левичари, нису били чланови илегалне КПЈ и у Русију су отпутовали без априорних ставова.⁶⁰ По Васићевим речима: „Хтели смо да видимо оно невидљиво, оно дубоко, оно у маглу увијено, оно у таму обавијено“⁶¹, а баш то је било оно што се у Југославији жељно ишчекивало.

И заиста, Васић је то све врло лепо приметио, почевши од бројних совјетских провокатора, преко незадовољних радника до природе аутократског режим. Врло добро је запазио и позитивне и негативне компоненте совјетског живота: модерне жене, велико форсирање културе, али и очајно стање свештенства, које проси на улици. Иако је прослава Октобарске револуције била веома помпезна, Васић је приметио да претераног одушевљења није било и да је *диктатура пролетаријата* сигурна, али „не по општем расположењу маса него по чврстини оних који су на њиховом челу“.⁶² Уз то, револуцију је објашњавао као природан процес због свих оних неправди које је чинио претходни режим.

Путопис Драгише Васића одише љубављу према словенству, а приметан је и благи антизападњачки став; готово са жаљењем је писао о цез бендовима који су у Русији били врло популарни, називајући то американизацијом и ужасним духовним гробљем.⁶³ На крају, закључио је, цитирајући Гогоља: „Где би се родили дивови него у Русији, у којој једино имају где да се размахну! Где би се родиле велике идеје него у Русији, која је бескрајна!“⁶⁴ Васићев путопис је ван сваке сумње био најдетаљнији и најобјективнији опис СССР који је изнедрио неки југословенски очевидац у совјетској Русији.

⁵⁹ Рибникар, Владимир „Шетња московском улицом“, *Политика*, 25. децембар 1927, стр.4.

⁶⁰ Према казивању Милорада Екмечића, Сретен Стојановић је добио пасош захваљујући Мустафи Голубићу и познанству са Филипом Филиповићем и Симом Марковићем. Ипак, нема ниједног извора који би указао на Стојановићево чланство у КПЈ. За више, видети: Тосић Вукић, Ана, „Два путописа из Совјетске Русије“, у: *Нова Европа 1920–1941*, ур. М. Недић, В. Матовић, Београд 2010, стр. 351.

⁶¹ Васић, Драгиша, *Одабрана дела*, Београд 1990, стр. 297. (у даљем тексту: Васић, Д., *Одабрана дела...*)

⁶² Васић, Д., *Одабрана дела...*, стр. 301.

⁶³ Васић, Д., *Одабрана дела...*, стр. 335.

⁶⁴ Васић, Д., *Одабрана дела...*, стр. 336.

У периоду НЕП (1921–1928) дошло је и до озбиљнијих покушаја успостављања дипломатских односа Југославије и Совјетског Савеза. На конференцији у Ђенови, 1922. године, Чичерин, совјетски народни комесар спољних послова, ступио је у контакт са Момчилом Нинчићем. Осим размене обећања да ниједна земља неће предузимати акције против ове друге, озбиљнијих дипломатских активности није било. Следећи озбиљнији кораци направљени су неколико месеци касније, када је југословенски посланик у Берлину преговарао са совјетским представником о размени делегата за репатријацију и трговину, али да ти делегати уживају све повластице које уживају и дипломатски представници. Резултат преговора био је позитиван, али под условом да у Београд најпре дође совјетски делегат као изасланик Црвеног крста.⁶⁵ Раковски и Нинчић су детаљније преговарали о успостављању дипломатских односа, али је те активности прекинуо Пашић, попуштајући пред притиском Штрандтмана. Ипак, да дипломатска дејства нису била без ефекта, показује чињеница да је Министарство спољних послова саопштило како је престала политичка мисија руског посланства у Београду и да је Штрандтман убудуће само делегат за питање руских избеглица.⁶⁶ Државни врх, пре свега Спалајковић и Пашић, оштро су били против успостављања дипломатских односа због страха од комунистичке пропаганде и због идеализованих слика о царској Русији. Спалајковић је чак говорио да сва совјетска представништва у свету треба да се униште, јер је револуција бољшевика немогућа.⁶⁷

Овом ставу су се многи противили, а посебно откако је бела емиграција прокламовала *смјену вех* – покрет који је тврдио да бољшевици штите националне интересе Русије, па чак и да је револуција била национална, а да су њени корени били у словенофилству. Потврду својих ставова смјеновехци су видели у НЕП, и за то време у СССР се вратило више од 100.000 Руса.⁶⁸

Добар део југословенског мњења прихватио је тај став и сматрао да је неопходно обновити дипломатске контакте, јер се обнавља велика Русија, заштитница малих народа, а „руско друштво више ни по форми није комунистичко“.⁶⁹ Такође, политичка прагматичност и економска корист налагали су обнављање односа с том земљом, али ипак до тога није дошло због великог противљења како утицајне руске емиграције тако и због јаког антикомунизма краља Александра, Николе Пашића и бројних дипломата на челу са Спалајковићем.

⁶⁵ Krizman, Bogdan, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*, Zagreb 1975, str.78. (у даљем тексту: Krizman, B., *Vanjska politika...*)

⁶⁶ Krizman, B., *Vanjska politika...*, str. 73; Јовановић, М., *Досељавање...*, стр. 54.

⁶⁷ „Обнова односа са Русијом?“, *Политика*, 11. јануар, 1924, стр.1.

⁶⁸ Гелер, М., Некрич, А., *Утопија на власти...*, стр. 127–135.

⁶⁹ Балугџић, Живојин, „Односи са Русијом“, *Политика*, 24. фебруар 1924, стр. 2. Живојин Балугџић (1868–1941) био је правник и дипломата. Конзулску дужност обављао је у Солуну, Риму, Атини и Берлину..

Период Стаљинове хегемоније

У време совјетске историје које је протекло у знаку Стаљина, Југославија се највише занимала за петогодишње планове и чистке. Совјетске петогодишње планове Југославија је детаљно пратила, јер је то у светској економији био сасвим нов приступ, а уз то, дошао је у време економске кризе која је погодила цео свет. Како је животни стандард становништва на Западу лагано опадао, а незапосленост постајала све већа, вести о привредним чудима у Совјетском Савезу постале су сензација и допринеле формирању његове слике као земље са великим потенцијалима, у којој свако може да ради и лепо живи. Објективно, животни стандард у Русији постепено се побољшавао, али споро и даље је био далеко иза западноевропског стандарда. То ипак није било тако битно, битно је било да је ту једино запажен какав-такав прогрес.

Време индустријализације није доживљавано као потпуна утопија. Постојала је свест о томе да ту постоје бројне мане, да има много сметњи које онемогућавају потпуно извођење плана и да то није и даље довољно стабилна економија. И поред тога, Југославија је на совјетско друштво почела да гледа као на друштво које константно тежи напретку, које се свакодневно труди да свој живот учини бољим. Те вести су потврђивали и ратни заробљеници из Првог светског рата, који су пут до куће тражили скоро две деценије. Они су говорили и да се Русија колосално развија, користи најмодерније справе, а да су стан, храна и одело врло јефтине.⁷⁰ Такође, константно је истицан раст совјетског буџета и чињеница да ће све производити у својој земљи, да више неће морати ништа да увозе, што говори о томе како је економска независност била велики идеал југословенског друштва. Поред тога, и просовјетско јавно мњење које је захватило Европу допринело је таквом ставу. Дакле, слика Истока коју је стварао Запад наметнута је и југословенском друштву. По речима Артура Кестлера „да је и сама Историја била присталица комунизма, она не би била у стању да тако вешто синхронизује најтежу кризу западног света и прву фазу руске индустријске револуције. Контраст је био тако јак да је неминовно водио закључку: они су будућност, а ми смо прошлост”.⁷¹

Било је и оних који су указивали и на чињенице које се баш и нису уклапале у слику напредне Русије. Оно што је сасвим промакло онима који су градили представу прогресивне Русије јесте положај сељаштва. О тој важној теми писали су и економски стручњаци и говорили о недостатку повољних услова за привредни развој, о штетности колективизације, о терору, али ти гласови нису

⁷⁰ Један од првих заробљеника који се вратио 1930. био је Марко Хајтлер из Руме. Он је у априлу 1934. давао интервјуе за неколико листова и његова сведочанства су изазвала велико интересовање.

⁷¹ Цитирано према: Гелер, М., Некрич, А., *Утопија на власти...*, стр.227–228.

успели да надвладају.⁷² Такође, начињени су покушаји да се сруши слика стабилне економије изношењем статистичких података који су говорили да један хектар земље доноси мање приноса у СССР него у остатку Европе, да привреда није самостална и да је уплив страних инвестиција и даље велики, али сува статистика и висок стил писања нису били пријемчиви и разумљиви ширим слојевима становништва. Вести о напретку однеле су убедљиву победу.

Као и увек, постојали су екстреми који су у совјетским догађајима видели само најбоље или најгоре, и они су долазили из редова КПЈ, односно беле емиграције. Комунисти су редовно упоређивали „напредни и демократски” СССР са „фашистичком“ Југославијом, у којој влада диктатура, док су бели Руси и даље писали о скорој пропасти совјетског режима и ужасним условима живљења.⁷³

Потребно је нагласити да власт више није форсирала најнегативније стране индустријализације и да је цензура пуштала вести о изградњи гигантских хидроелектрана, фабрика и бољем животу. Разлог томе постане јаснији када се узме у обзир да се истовремено свакодневно говорило и о великом терору који је био константна појава током постојања Совјетског Савеза. Дакле, поред слике СССР који напредује и обећава неко благостање у будућности, стварала се и паралелна слика државе терора, у којој се свако супротно мишљење и непокорност кажњавају смрћу. Уз то, увек је било згодно напоменути да је званична политика Коминтерне према Југославији *de facto* рушилачка.

Прве назнаке о великом терору Југославија је поимала неодређено; свима је било јасно да се нешто дешава, али није било најјасније шта, а камоли узроци и последице. Често су преношене вести стране штампе, али за разлику од дотадашње праксе, на једној страници су штампане вести и француске, и британске, и немачке, и швајцарске и совјетске штампе; о једном догађају ретко су се подударале све информације. У том мору информација увек су испливали оне које су дешавања у Москви тумачила организовањем бројних антисовјетских завера и терор је схватан као Стаљинов одговор – „гвозденом руком спречава контрареволуцију”.⁷⁴

Прве значајније расправе о чисткама и природи стаљинизма у југословенском друштву почеле су 1936. године, када је из Сибира успео да избегне

⁷² О економији најдетаљније је извештавао *Руски архив* и њихов стални сарадник Семјон Верешчак. Међутим, тај часопис је уређивао Керенски, који није био омиљен ни међу руском емиграцијом, тако да су текстови тог часописа а priori дочекивани као необјективни и непоуздани, а ни тираж није био велики. Ипак, *Нова Европа* је често преузимала текстове из тог часописа тако да су они бивали видљивији у друштву.

⁷³ У овоме су предњачили А. Јелачић и А. Кејуњин.

⁷⁴ „Црвени терор у Совјетској Русији”, *Политика*, 8. децембар 1934, стр. 3.

Анте Цилига.⁷⁵ Речи југословенског представника у Коминтерни одјекнуле су југословенском штампом:

„Русија... велика и загонетна, пуна смелости, страхота и лажи, величанствено страшна... Када није више могла да ме држи у оковима, она ми даје изгон... Ако им се (*врху Партије*) не клањаш као божанствима, неће те држати на слободи. Имају и индустријске и агрикултурне гиганте, али нема оно што совјетска влада константо објављује – новог човечанства.“⁷⁶

Цилигино политичко опредељење и његова судбина у Совјетском Савезу давали су ореол објективности његовом сведочанству. Уз то, навео је имена и многих Југословена који су били по совјетским тамницама.⁷⁷ Но, испрва није било лако убедити јавност у истинитост тих тврдњи. Као антипод Цилиги, иступио је Веселин М. Вукићевић, београдски судија који је био присталица КПЈ. Он је први отпочео полемику са Цилигом, која је трајала скоро две године и тако формирала представе о стаљинизму и поларизовала југословенско друштво.

Док је за Цилигу био нечувен Први московски процес, у коме су осуђени Каменев и Зиновјев, јер нису постојали материјални докази за њихову кривицу и јер је суђење било веома површно и брзо, за Вукићевића је то био најсавршенији кривични поступак који је свет видео, јер су „оптужени сами схватили да греше и тражили смртну казну.“⁷⁸ Осуђене партијске функционере означавао је као „неизлечиве хазардере“ и истицао право државе да се брани.⁷⁹ Побијајући Цилигине компарације о Стаљиновој и царској Русији, Вукићевић је негирао експанзионистичку политику СССР и истицао да он жели да буде чувар мира у свету. Као главни аргументи служили су му политика Народног фронта, Нови устав⁸⁰ и напуштање тезе о рушењу Југославије. Дакле, то је било време када је Совјетски Савез престао да буде главни југословенски спољнополитички непријатељ. Политика Совјета у Шпанском грађанском рату такође је доприносила стварању ружичасте слике, јер је светско мњење било антифашистички настројено. Ипак, то никако не значи да је југословенски врх престао да се

⁷⁵ Анте Цилига (1898–1992) био је хрватски новинар и писац, члан КПЈ и њен представник у Коминтерни. Године 1929. био је ухапшен због наводне сарадње са троцкистима. Уз помоћ италијанског посланства, успео је да 1936. године дође у Југославију. Први је донео у Европу поуздане вести о чисткама.

⁷⁶ Цилига, Анте, „На прагу старе Европе“, *Нова Европа*, књ. XXVII, 26. март 1936, стр. 87.

⁷⁷ Исто, стр. 88–90.

⁷⁸ Вукићевић, Веселин, „После процеса у Москви“, *Нова Европа*, књ. XXVII, 26. октобар 1936, стр. 323.

⁷⁹ Исто.

⁸⁰ Вукићевић, Веселин, „Нови Совјетски Устав“, *Нова Европа*, књ. XXVIII, 26. фебруар 1937, стр. 101–104.

плаши комунизма; детаљно је праћено ко из Југославије добровољно одлази у Шпанију, а нарочито се пазило на студентске кружоке који су били блиски левичарским идејама. Совјетски Савез више није био главни непријатељ, али свакако и даље није постао пријатељ Југославији.

Цилигини наводи су испрва били контрадикторни са светском штампом, али након што је Андре Жид, један од тадашњих најугледнијих интелектуалаца, објавио књигу након посете Совјетском Савезу, Цилиги се почело све више веровати.⁸¹ Тада је постало кристално јасно да се иза спољног сјаја и економских успеха крије једно безнадежно стање којим сви морају бити задовољни да не би завршили у логорима; критичка мисао готово да није постојала, а иза економског чуда крила се беспопштена експлоатација становништва.

Није било ваљаног аргумента који би побио Цилигине тврдње. Чак је и Вукићевић ублажио свој став и након ликвидације Тухачевског, признао да нема никаквих материјала за доказивање кривице.⁸² Ипак није био спреман да потпуно призна пораз у дебати са Цилигом, те је рекао да и „после Тухачевског, уосталом, живот тече нормално“.⁸³

Поред Вукићевића, припадници КПЈ трудили су се свом расположивом снагом да побију Цилигине тврдње, али углавном *ad hominem* методом. Тај бивши комуниста оптуживан је за шпијунажу у корист фашистичке Италије и агресивног капитализма.⁸⁴ Такође, сви гласови о чисткама дисквалификовани су као антисовјетски акт подстакнут великим економским успехом прве државе социјализма и самим тим страхом да комунизам не постане главни режим у целом свету. Но, КПЈ није више имала неки утицај у јавности, а и било је тешко објаснити шта се све дешава са бројним југословенским комунистима. Неубедљиво су звучале тезе да су они који су махом због својих ставова робијали у Југославији сада постали нечији шпијуни и рушитељи Совјетског Савеза. Поготово је било тешко објаснити казну од десет година тамновања без права на преписку.⁸⁵

Талас чистки утихнуо је 1938. године, када су уклоњени и последњи представници *старе генерације* револуционара. Од тада се и у Југославији

⁸¹ Андре Жид (1869–1951) био је француски књижевник. Године 1936. објавио је књигу *Повратак из СССР-а* у којој је изне своју разочараност у Октобарску револуцију. Мада, иако није видео оно што је очекивао, књига је генерално одисала позитивним тоном. То није било довољно да не буде забрањена у Совјетском Савезу.

⁸² Вукићевић, Веселин „У Совјетској Русији после Тухачевског“, *Нова Европа*, књ. XXVIII 26. септембар 1937, стр. 294.

⁸³ Исто.

⁸⁴ Цилига је ослобођен на темељу споразума Стаљин–Мусолини из 1935. године, јер је формално био италијански држављанин. То је комунистичка штампа искористила да га прикаже као агента фашизма.

⁸⁵ Оџак, Ivan, *Gorkić: Život, rad, pogibija*, Zagreb 1988, стр. 287.

знатно слабије писало о том феномену, између осталог и због покушаја да се после двадесет година званично успоставе дипломатске везе. Колико је слика *совјетске реалности* била исполитизована, најбоље говори следећи податак: Живојин Павловић⁸⁶ објавио је књигу *Биланс стаљинског термидора*, у којој је детаљно описао систем судског процеса и наводио имена настрадалих. Дан након изласка из штампе, била је забрањена да не би угрозила дипломатску акцију југословенске владе.⁸⁷ Чак није дошло ни до било какве полемике о њој осим штурих вести у комунистичкој штампи и устаљених *ad hominem* напада.

Успостављање дипломатских односа са Совјетским Савезом

Југославија се дуго опирала успостављању дипломатских веза са Совјетским Савезом упркос свим законима политичке прагматичности. Турбулентна дешавања у Европи током тридесетих година 20. века приморале су њен политички врх да преиспита своје ставове и покуша да са СССР успостави значајнију сарадњу.

Од 1939. године приметно је било ублажавање југословенског става према Совјетима: више није било гласова о чисткама, непостојању права на слободно мишљење, гушењу религије и сличних ствари које су били омнипрезентне у дотадашњем дискурсу о Совјетском Савезу.

Те године у новембру СССР је напао Финску. У сукобу који је трајао пет месеци, Финска је пружила неочекивано жилав отпор, али ипак није успела да се одбрани. О том сукобу Југославија је извештавала крајње неутрално, није истицала флоскуле које су увек коришћене: о црвеном империјализму, извозу комунизма, подривању других држава. Тиме није желела да угрози потенцијално склапање трговинског уговора са Совјетским Савезом. Ти преговори су интензивније вођени током 1940. године, а конкретизовани су у јуну .

Вести о преговорима за успостављање привредних односа врло су опрезно пласиране. О томе се није интензивно говорило, већ само информативно, уз додатак да не постоји никаква опасност да ће Балкан постати центар комунистичке делатности. Међутим, постојала је потреба да се дотадашња, углавном негативна, слика Совјетског Савеза коју је власт неговала полаганом измени. Првог јуна 1940. године совјетски делегат Лаврентијев дошао је у Београд да

⁸⁶ Живојин Павловић (1898–1941) био је српски новинар, члан КПЈ. Од 1929. године радио је у Паризу, где је био и центар КПЈ, као секретар Милана Горкића. Када је 1937. године Горкић пао у Стаљинову немилост, Павловић је на иницијативу Јосипа Броза, искључен из Партије и стога се одлучио на повратак у Југославију.

⁸⁷ Гавриловић, Слободан, *Живојин Павловић и Биланс совјетског термидора*, Ужице 2001, стр.207.

размени ратификоване уговоре о трговинској сарадњи. То је искоришћено да Рудолф Бићанић, члан југословенске трговинске мисије, изнесе своје импресије са путовања у Совјетски Савез.

За Рудолфа Бићанића СССР је био земља реда и дисциплине, у којој се анархија одмах уклања – „због појединаца не могу трпети лични интереси”.⁸⁸ Посебно је похвалио манире совјетског човека, који „мирно стоји у реду и не лакта се”.⁸⁹ Дугачки редови више нису тумачени као одраз несташнице намирница и сиромаштва, већ као изузетна платежна способност совјетског човека, који је уз све то и даље скроман и „ужива у раду, а не у испијању кафа, као код нас” (*У Југославији – Б.П.*).⁹⁰ Такође је нагласио колико су јефтине храна и лекови, а грађевине луксузне. Посао је, према Бићанићевим речима, било могуће наћи у сваком тренутку. То је био први пут да представник југословенске власти изнесе тако позитивну слику и упуту похвалу совјетском режиму. На помолу је била нова ера југословенско-совјетских односа.

И обнављање самих дипломатских односа пропраћено је исто као и економски преговори – у чисто информативном тону. Штампa је само објавила да је Виктор Платников постао опуномоћеник совјетског представништва у Београду, а Милорад Ђорђевић опуномоћеник југословенског представништва у Москви.

У тренутку обнављања односа рат је већ увелико буктао у Европи. Иако је Стаљин прешао границе Пољске у септембру 1939, а наредне године напао балтичке земље и Румунију, није оптужен за империјализам и угњетавање малих народа. Напротив, његови потези представљани су као нешто сасвим природно, јер је Бесарабија била руска, а и да је боље да „Балтик буде руско море него немачко језеро”.⁹¹ Такође, истицано је да Запад води политику хушкања против Русије.⁹² Трансфери о Русији који су долазили са Запада и много утицали на формирање југословенске представе о СССР више нису били утицајни; сада је Запад постао империјалистички центар који жели да покори Исток.

Колики је заокрет у политици према Совјетском Савезу направљен сликовито говори и случај Аугуста Цесареца. Он је био југословенски представник у Коминтерни и 1939. године почео да објављује своје путописе из Русије у загребачкој штампи. Свој прави идентитет је сакрио и писао као Вук Корнели, амерички новинар који је „без икаквих предрасуда отишао да се увери у истину

⁸⁸ „Из Совјетске Русије“, *Политика*, 2. јун 1940, стр. 3–4. (у даљем тексту: „Из Совјетске Русије“...)

⁸⁹ „Из Совјетске Русије“...

⁹⁰ „Из Совјетске Русије“...

⁹¹ Балугџић, Живојин, „Русија се враћа у Европу“, *Српски књижевни гласник*, књ. LVIII, 1939, стр. 240.

⁹² Балугџић, Живојин, „Совјетска Русија и националне тежње у Европи“, *Српски књижевни гласник*, књ. LX, 1940, стр. 223.

о Совјетском Савезу“.⁹³ До тада такви трикови нису били довољни да се заобиђе цензура, али је тренутак у ком је то Цесарец покушао био веома повољан – политика попуштања је допустила да се објаве искази који говоре о идеалном животу под совјетским режимом, о изградњи и уређености метроа, о културној надмоћи наспрам Запада и о новом човеку који је створен: вредан, напредан, неумољив и који брине о колективу. Само годину дана касније Цесарец је објавио књигу *Код совјетских малих народа*, у којој је желео да прикаже одличан положај неруских народа. Само, тога пута књижевник са дугогодишњим стажом комунисте више није морао да користи псеудоним. Након успостављања дипломатских веза, видљива је била и промена у перцепцији Стаљина. Од крвавог диктатора, преко неотесаног Ђурђијанца, он је постао „поштен човек, ког се нико не боји и у кога сви имају поверење“.⁹⁴

Опет је било рехабилитовано словенство. О томе најбоље сведочи један од бројних сличних текстова који су писани о тој теми:

„...Па видећи шта се данас догађа с малим народима и видећи да – сви ми мали – нисмо у стању да се прикупимо и удружимо, да бисмо заједнички одолевали великима...ми...тражимо оне који ће нас заштитити и узети под своје окриље. И шта је природније него да у тој жељи и у том тражењу упиремо поглед у правцу највеће словенске земље, коју смо одувек – и када смо то отворено признавали и када смо то од себе можда крили – сматрали својом великом рођаком, својом `маћушком`. Данас се она...враћа својој историјској мисији ма колико се и сама од ње бранила и ње одрицала... Било је момената када смо у очајању мислили да је Словенска Русија за вазда ишчезла па смо је престали прижељкивати... У сваком случају, у данашњој Совјетској Унији дошле су опет до свог права, и до свог права значења, појмови и речи: Словен и Рус (подвукао Б.П.)“⁹⁵

Дакле, у југословенском друштву пред сам почетак Другог светског рата, Совјетски Савез је виђен на исти начин као и минула царска Русија у српском друштву. Слика заштитнице балканских народа опет је постала доминантна, а словенство идеал ком је потребно тежити. Политички тренутак и опасност у коме се нашла Југославија одредили су формирање *совјетске реалности*.

⁹³ Cesarec, August, *Sabrana dela*, Zagreb 1990, стр. 7.

⁹⁴ Кус-Николајев, Мирко, „Стаљин“, *Нова Европа*, 26. октобар 1940, стр. 59.

⁹⁵ Ćurčin, Milan, „Sovjetska Rusija u Novoj Evropi“, *Nova Evropa*, 1. mart 1941, стр. 8.

Извори и литература

Време

Југославенска њива

Мисао

Нова Европа

Нови живот

Политика

Радник

Радничке новине

Руски архив

Српски књижевни гласник

Васић, Драгиша, *Одабрана дела*, Београд 1990.

Krleža, Miroslav, *Izlet u Rusiju 1925*, Београд 1958.

Срби о Русији и Русима. Од Елизавете Петровне до Владимира Путина (прир. М. Јовановић), Београд 2011.

Cesarec, August, *Sabrana dela*, Zagreb 1990.

Andersen, Benedikt, *Nacija: zamišljena zajednica – razmatranje o porijeklu i širenju nacionalizma*, Zagreb, 1990.

Krizman, Bogdan, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*, Zagreb 1975.

Očak, Ivan, *Gorkić: Život, rad, pogibija*, Zagreb 1988.

Vinaver, Vuk, *Jugoslavija i Francuska između dva rata (da li je Jugoslavija bila francuski „satelit“)*, Београд, 1985.

Wolff, Larry, *Inventing Eastern Europe: The map of civilization on the mind of the enlightenment*, Stanford 1994.

Гавриловић, Слободан, *Живојин Павловић и Биланс совјетског термидора*, Ужице 2001.

Јовановић, Мирослав, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, Београд, 1996.

Јовановић, Мирослав, *Руска емиграција на Балкану 1920–1940*, Београд, 2006.

Михаил, Некрич, Александар, *Утопија на власти. Историја Совјетског Савеза*, Подгорица 2000.

Тимофејев, Алексеј, Пиљак, Милан, *Руска револуција 1917. у очима Краљевине Србије*, Београд 2017.

Ђосић Вукић, Ана, „Два путописа из Совјетске Русије“, у: *Нова Европа 1920–1941*, ур. М. Недић, В. Матовић, Београд 2010.

Summary

MA Bojan Popović

Images of the Soviet Union in interwar Yugoslavia

The paper aims at showing the image of the Soviet Union in the Kingdom of Yugoslavia, and determining what influenced it and under what circumstances it was changing. The peoples in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes\Yugoslavia had different perspective on Russia during its history. The Serbs looked at Russia as a traditional protector, while other nations had a completely opposite perception. However, the changes that came with the October Revolution and the end of the First World War brought a different perception of Russia to the Serb side, more precisely, the view that the communist country cannot be a Serbian protector. The author believes that the aggressive anti-communist attitude propagated by the authorities until 1939 failed to succeed in changing the traditional image of Russia. It has also been confirmed that the creation of the image of the Other is a purely political principle that changes pragmatically, depending on the need.

Keywords: Soviet Union, The Kingdom of Yugoslavia, communism, imagology, Russia, propaganda